

Filistin ve Gazze Bağlamında Osmanlı ve Kapitalist İktisat Paradigmalarının Orta Doğu'ya Yansımaları

Oktay AKTÜRK
Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
oakturk@ahievran.edu.tr
ORCID: 0000-0002-1871-4007

Araştırma Makalesi	DOI: 10.31592/aeusbed.1602148
Geliş Tarihi: 15.12.2024	Revize Tarihi: 22.01.2025
	Kabul Tarihi: 07.02.2025

Atf Bilgisi

Aktürk, O. (2025). Filistin ve Gazze bağlamında Osmanlı ve kapitalist iktisat paradigmlarının Orta Doğu'ya yansımaları. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(Özel Sayı), 203-222.

ÖZ

Günümüz Orta Doğu'sunu teşkil eden Filistin, Suriye ve diğer devletlerin yaşadığı siyasi ve iktisadi sorunların bütüncül bir perspektifle anlaşılması bölgenin tarihsel gelişimini tahlil etmeyi gerektirir. Bölgede yaklaşık 400 yıl hakimiyet kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğu ile 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren sömürgeci ilişkiler kuran Batı kapitalizminin dayandığı iktisat paradigmasının anlaşılması yapılacak tahlilin isabetliliğini arttıracaktır. Bu çalışmada öncelikle Osmanlı İmparatorluğu'nun dayandığı iktisat paradigmasının bölgenin iktisadi ve siyasi yapısına yansımaları incelenmiştir. Daha sonra ise Batı kapitalizminin iktisat paradigmasının çevre ülkelere yansımaları ve sömürgeci anlayışı 19. yüzyıl sonrası Orta Doğu'ya yansımalarının tespiti amacıyla ele alınmıştır. Her iki iktisat paradigması da dış dünyaya yansıyan veçheleri nispetinde yapısal ve iktisadi dünya görüşleri bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışmada Batı kapitalizminin diğer ülkelerle ilişkisi bağımlılık teorisi ve merkez-çevre modeli ekseninde incelenirken, çevre ülkelerde nasıl bir tahrifat doğurduğu ve bu tarihsel tecrübenin Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla biçim değiştirerek Orta Doğu'ya nasıl sirayet ettiği ortaya konularak bugünkü siyasal ve insani dramın arkasında kapitalist çıkarların yattığı gerçeği tespit edilmiştir. Bu bağlamda çalışmada, Filistin topraklarında suni bir biçimde kurulan İsrail'in de aslında Batı kapitalizminin sömürgeleştirme tecrübesinin bir yansıması ve Yahudi kökenli uluslararası sermayenin bir koalisyonu olduğu iddiası ileri sürülmektedir. Orta Doğu'nun eski çağlardan beri ticaret yollarının önemli bir kavşak noktası oluşu ve günümüzde başta petrol olmak üzere önemli düzeyde enerji kaynaklarını ve enerji geçiş güzergahlarını barındırması Batılı kapitalistlerin politik tavırlarının belirleyicisi olmuştur. Bu kapitalist zihniyet anlayışından ve aşılardan Orta Doğu'nun problemlerinin giderilmesi mümkün gözükmemektedir. Çalışmada karşılaştırmalı tarihsel analiz metodu ile sağlanan veriler güncel gelişmeler ışığında ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kapitalizm, Osmanlı iktisadi, sömürgecilik, Orta Doğu, Filistin, Suriye.

Reflections of Ottoman and Capitalist Economic Paradigms in the Middle East in the Context of Palestine and Gaza

ABSTRACT

Understanding the political and economic problems faced by today's Middle East from a holistic perspective requires analyzing the region's historical development. Understanding the economic paradigm on which the Ottoman Empire, which established dominance in the region for approximately 400 years, and Western capitalism, which established colonial relationships from the 20th century, is based will increase the accuracy of the analysis to be conducted. In this study, the reflection of the economic paradigm on which the Ottoman Empire was based on the region's economic and political structure was first examined. Later, the reflection of the economic paradigm of Western capitalism on peripheral countries and its colonial understanding in the approaches to the Middle East after the 19th century were analyzed. Both economic paradigms have been evaluated in the context of structural and economic worldviews, reflecting their aspects in the external world. In the study, the relationship of Western capitalism with other countries is examined within the framework of dependency theory and the center-periphery model, revealing how it caused devastation in peripheral countries and how this historical experience transformed and spread to the Middle East with the weakening of the Ottoman Empire. In this context, the study argues that Israel, artificially established on Palestinian lands, is actually a reflection of the Western capitalist colonization experience and a coalition of international capital of Jewish origin. The Middle East's historical significance as a major crossroads of trade routes and its current possession of substantial energy resources and transit routes, particularly oil, have been determinants of Western capitalists' political stances. Without understanding and overcoming this capitalist mentality, it does not seem possible to resolve the problems of the Middle East. In the study, the data obtained through the comparative historical analysis method have been examined in light of current developments.

Keywords: Capitalism, Ottoman economy, colonialism, Middle East, Palestine, Syria.

Giriş

Toplumların ve medeniyetlerin herhangi bir zaman diliminde dünyayı, siyasi, sosyal ve iktisadi meseleleri algılama, anlamlandırma sürecine kaynaklık teşkil eden kabuller manzumesi olarak tanımlanabilecek paradigma kavramı siyasi ve iktisadi politikaların da anlaşılmasında kullanışlı bir araçtır. Tarih boyunca insanlığın karşı karşıya olduğu birçok hadisenin derinlerinde bahse konu paradigmaların belirleyiciliği söz konusudur. İçinde bulunulan paradigma bir bakıma düşünce ufkuna çizilmiş, süresi koşullara bağlı bir çerçevedir ve tarihsel birçok hadisenin de istikametini belirleyen esas faktörlerden birisidir. Üretim ve bölüşüm süreçleri, vergileme, mülkiyet, ticaret, savaşlar ve uluslararası iktisadi ilişkiler bu süreçlerin en başında yer alır. Belirli bir dönemde çeşitli medeniyetlere mensup toplumların ve siyasi oluşumların ortaya koydukları sosyal ve iktisadi politikaları anlayabilmek ancak hâkim paradigmayı anlamakla mümkündür.

20. yüzyılın en büyük yıkımlarına, insani felaketlerine, açlığa ve yoksulluğa maruz kalan Orta Doğu'yu ve özellikle Filistin meselesini anlayabilmek için de bu bölge üzerinde etkin olmuş devletlerin yaklaşımlarını belirleyen paradigmayı anlamak gerekir. Batı kapitalizminin emperyalist ve sömürgeci mantığını anlamak günün tahlilinde derinlik ve bütüncül bir perspektif sağlayacaktır. Bu çalışmada, bölgede 16. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren siyasi egemenlik kurmuş olan Osmanlı İmparatorluğu ile 19. yüzyıl itibarıyla etkin olan kapitalizmin öncü devletlerinin ve toplumlarının iktisat paradigmaları karşılaştırmalı olarak incelenmek suretiyle Orta Doğu ve onun parçası olan Filistin'in günümüzde yaşadığı sorunların arka planında büyük oranda iktisadi çıkar hesapları olduğu ortaya konulacaktır. Filistin meselesinin doğuşu genellikle ve haklı olarak dini ve etnik faktörlere endekslilik olarak incelenmektedir. Fakat bu çalışmada sorunun önemli oranda kapitalist çıkarların elde edilmesine yönelik planların da bir parçası ve neticesi olduğu iddia edilmektedir.

Makalede gelişmiş kapitalist devletlerin çevre ülkelere yaklaşımı *merkez-çevre* modeli çerçevesinde irdelenmektedir. Merkez-çevre analizi özellikle bağımlılık teorisyenlerinin gelişmiş kapitalist *merkez* ülkelerle azgelişmiş *çevre* ülkeler arasındaki iktisadi ilişkileri açıklamak için kullandıkları bir modeldir. Kapitalist gelişmiş ülkelerin, görece düşük gelişmişlik düzeyinde olan ülkelerle kurduğu iktisadi ilişkilere eşlik eden sömürgecilik, emperyalizm ve merkantilizm de analizde kullanılacak başlıca kavramsal araçlar olacaktır.

Bu çalışmada bağımlılık teorisyenlerinin ve özellikle Wallerstein'ın dünya-ekonomi teorisi çerçevesinde kullandığı merkez-çevre modelinin Osmanlı İmparatorluğu'nun egemenlik sahasındaki coğrafyalarda kurduğu iktisadi ilişkilerde açıklayıcı olmadığı iddiasından hareketle yeni bir model önerisi ortaya konulacak ve Osmanlı merkezinin imparatorluk eyaletleri ile arasındaki iktisadi ilişkileri bu çerçevede analize tabi tutulacaktır. Çünkü merkez-çevre çözümlemesinde merkez ülkelerin çeşitli araçlarla iktisadi kaynakları merkeze taşıdığı, bunu *çevreyi* sömürmek, iktisadi bütünlüğünü bozmak suretiyle gerçekleştirdiği ileri sürülür ve tarihsel veriler de bu iddiayı doğrulayan sayısız örneklerle doludur. Oysa bu çalışma böylesi bir sömürünün Osmanlı merkezi ile eyaletler arasında gerçekleşmediği iddiasındadır. Bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu'nun çekirdeğini teşkil eden, kurucu unsurun esaslı kısmını oluşturan İstanbul ve Anadolu "*siyasal-iktisadi merkez*", imparatorluğun zamanla egemenlik sahasına giren Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika ise merkez-çevre modelinden farklı olarak yine birer "*iktisadi merkez*" olarak telakki edilecektir. Her ne kadar Wallerstein ve diğer bağımlılık teorisyenleri merkez ve çevreyi bağımsız siyasi birimler olarak tasavvur etmiş olsa da bu çalışmada Osmanlı İmparatorluğunun iktisadi ilişkilerinin tahlili amacıyla, imparatorluk siyasi çatısı altında yer almasına rağmen, Balkanlar, Orta Doğu ve Kuzey Afrika müstakil iktisadi merkezler olarak ele alınmıştır. Çalışmanın odağı Filistin ve Orta Doğu olmakla birlikte İmparatorluğun *siyasal-iktisadi merkezinin* diğer *iktisadi merkezlerle* ilişkileri de incelemeye dahil edilerek bölgeye ilişkin analiz desteklenmiştir. Osmanlı'nın gerek imparatorluk genelinde ve gerekse Orta Doğu ve Filistin dolayında ortaya koyduğu iktisat siyasetinin mahiyetinin tespiti amacıyla karşılaştırmalı bir iktisadi tarih analizi çerçevesinde dönemin merkantilist ve sömürgeci devletlerinin diğer çevre ülkelerdeki politikalarına da değinilmiştir. Bu karşılaştırma kapitalist merkez ülkelerin dünya genelindeki iktisat politikaları üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun sınırlarının Orta Doğu ve Kuzey Afrika'yı kapsayacak şekilde 16. yüzyıl itibariyle tedrici olarak genişlemiş olması kapitalist gelişmiş ülkelerin sömürgecilik faaliyetlerini geciktirici bir faktör olmuştur. Bu bakımdan kapitalist merkez ülkelerin merkantilist politikalar ekseninde Osmanlı ekonomisiyle kurdukları ilişkilerin daha belirgin bir sömürgecilğe dönüşmesi ancak 19. yüzyıl itibariyle belirmeye başlamıştır. Geçen zaman Avrupa'nın gelişmiş devletlerinin (ve 19. yüzyıl sonları ile 20. yüzyıl başlarında ABD'nin) sömürgecilik becerilerinin gelişmesine, yeni araçlarla donanmasına imkân sağlamıştır. Bu uzun boşluk bölge için nispeten siyasal, sosyal ve iktisadi bir sükûn dönemi iken, 19. yüzyılın ikinci yarısından sonrası Orta Doğu ve Kuzey Afrika'nın sömürü, siyasal kargaşalıklar devri olarak şekillenir. Bu değişim kısmen Osmanlı'nın içsel problemleri ve iktisadi geri kalmışlığından kaynaklanırken kısmen de emperyalist amaçlarla körüklenen etnik ve dini nitelikli problemlerden mülhemdir. Kısıktırılan Arap milliyetçiliği bölgeyi sömürgeci devletler için kolay bir saha haline getirirken, Filistin'e gerçekleştirilen planlı Yahudi göçüyle de Müslüman nüfusun hâkim olduğu coğrafyada kapitalist gelişmiş ülkeler için güvenli bir liman olarak İsrail devleti inşası adım adım gerçekleştirilmiştir.

Avrupa kapitalizmine ilişkin tahlildeki amaç kapitalizmin tarihsel gelişimini bütün olarak ortaya koymak değil, genel olarak Orta Doğu ve özel olarak da Filistin bakımından sahip oldukları kapitalist motivasyonu ve alışkanlıkları ortaya koymaktır. Bu kısa tahlil gösterecektir ki bu ülkelerin hemen hemen hepsi benzer sabikalara sahiptir: Kapitalist saldırganlıkla beraber işleyen gayri iktisadi metotlar; köle emeğini olabildiğince sömürme, katliam, kültürel asimilasyon, soykırım ve benzeri. Kapitalist hırsın kolonyalist tecrübesinin son ve en dehşet vericisi ise Filistin'deki teşebbüs olmuştur. Filistin'de gerçekleştirilen Yahudi kolonisi önemli oranda kapitalist çıkarlar zemininde gerçekleşmiştir.

Çalışmanın Osmanlı iktisadına ilişkin tahlilinde de amaç sistemin bütün olarak oluşumunu ortaya koymak değil, bu yapının ve zihniyetin diğer toplum ve coğrafyalarla ilişkilerini şekillendiren niteliklerini belirlemektir. Dolayısıyla hem Batı kapitalizmi hem de Osmanlı iktisadına ilişkin birçok teferruat analiz dışı bırakılarak, kurum ve uygulamalar diğer toplumlarla ilişkilere tesir eden yönleri ölçüsünde dikkate alınmıştır. Dolayısıyla bu çalışma ne Orta Doğu ne de Filistin'in Osmanlı dönemindeki iktisadi performansını ortaya koymayı hedeflemektedir. Daha ziyade bu faaliyetlerin cereyan ettiği siyasal ve iktisadi zihniyetin dayandığı paradigma ve onun sömürgeci olmayan mahiyeti tespit edilmeye çalışılmıştır.

Araştırma Etiği

Çalışmada etik kurul izni gerektiren veri toplama yöntemleri kullanılmamıştır. Bu nedenle etik kurul kararı gerektirmeyen bir çalışma niteliği taşımaktadır. Çalışma, araştırma ve yayın etiğine özen gösterilerek hazırlanmıştır.

Osmanlı İktisadi Prensipleri ve İktisadi Zihniyeti

Osmanlı iktisat dünyasına ilişkin bir tahlilin sunacağı ilk netice onun kapitalist olmadığı gerçeği olacaktır. Osmanlı iktisadı; oluşturduğu kurumların, yasal düzenlemelerin, tarihsel birikimin ve toplumsal iktisat zihniyetinin karşılıklı etkileşimiyle uzun bir süreç içinde şekillenmiştir. Tekemmül süreci 16. yüzyılda tamamlanmış ve sistem klasik niteliğine erişmiştir. Bu klasik yapı 19. yüzyıla kadar esaslı bir değişim geçirmeden varlığını korumuştur (Dikkaya, Adem, ve Deniz , 2018, s. 7). 19. yüzyılda meydana gelen bir dizi değişim kapitalist modernleşme ile birlikte klasik kurumların da varlığını barındıran düalist bir yapı ortaya koymuştur. Ancak, bu kapitalist dönüşüm Batı Avrupa kapitalizmi gibi saldırgan bir iktisat zihniyeti ve buna uygun insan profilini doğurmamıştır. Ahmet Güner Sayar'ın (2008, s. 55) ifadesiyle “Tanzimatla birlikte resmileşen, yasallaşan kapitalizm, orada Türk kapitalistini bulamıyor...” Dolayısıyla Osmanlı iktisat sisteminin kurumsal yapılanmasının kapitalizmi ötelediği, engellediği iddiaları bir yana, bu engellerin kalkması bile bir kapitalist insan tipini tam manasıyla doğurmamıştır. Osmanlı ekonomisindeki kapitalist modernleşme kurumsal, yasal düzenlemelerle ilerlerken toplumun iktisat muhayyilesi ve “maddi olana” yaklaşımı daha yavaş bir değişim geçirmiştir. Kapitalist diyebileceğimiz toplumsal kesimler ise daha çok Türklerin dışındaki

etnik unsurlardan ve özellikle Balkanlarda ve muhtelif yerlerdeki gayrimüslimlerden ortaya çıkmıştır. Başka bir ifadeyle, Tanzimat dönemindeki yapısal, hukuksal değişimler neticesinde dahi Türkler kapitalist bir ilgiyle girişimde bulunmazken, sermaye birikimine yol bulan ve kapitalistleşenler Ermeniler, Rumlar, Yahudiler ve İtalyan asıllı Levantenler idi (Sayar, 2009, s. 170; Sayar, 2008, s. 53). Siyasal ve askeri gücün imkânlarıyla, bağlı coğrafyalarda iktisadi girişimleri sömürü mantığıyla pekâlâ kontrol altına alabilecek, maddi kaynakları iktisadi veya gayri iktisadi yollarla merkeze çekebilecek kudrete sahip bir devletin 16. yüzyılın Batılı kapitalist ülkelerinin sömürgeci mantığını içermeyen bir iktisat paradigmasına sahip olduğu aşikârdır. Devlet siyasal anlamda merkezi bir mahiyete sahipken, idari ve iktisadi anlamda adem-i merkezîdir (Tabakoğlu, 2016, s. 240). Bu kısa izahattan hareketle cevabı aranması gereken sorular şunlardır: Osmanlı toplumunda kapitalist bir iktisat anlayışının doğmasına uygun olmayan yapı ve zihniyet neydi? Bu yapı ve zihniyetin kapitalist sömürü ve iktisadi ilişkilere mesafesi ve bunun imparatorluk çatısı altındaki coğrafyalara yansımaları ne olmuştur?

İmparatorluğun kapitalist ve sömürücü olmayan iktisadi işleyişine ilişkin hususiyetlerini merkeze almak suretiyle yapılacak bir tahlilde şu yapısal ve sosyal nitelikler temayüz eder: İktisadi yaşamın her safhasında devlet müdahaleciliği söz konusudur; sosyal adaleti gerçekleştirmek patrimonial devlet anlayışının bir gereği olarak görülür; iktisadi sistem “yeniden dağıtımçı” bir mahiyet arz eder ve üretim, bölüşüm, dağıtım, fiyatlandırma gibi iktisadi süreçler piyasanın inisiyatifine terk edilmemiştir (Dikkaya vd., 2018, s. 8). Genç (2010, s. 47-54), Osmanlı iktisadında bu esaslar üzerine işleyişi sağlayan, bir bakıma Osmanlı iktisadi görüşünün temelleri olarak kabul edilebilecek üç ana prensip olduğunu klasik döneme ilişkin arşiv kayıtlarından hareketle ortaya koymuştur. Bu prensipler iase (provizyonizm), fiskalizm ve gelenekçiliklerdir. Bu üç prensip birbirini tamamlayarak kapitalist anlayıştan farklı bir işleyişi sağlamaktaydı. Özellikle iase prensibi Osmanlı yöneticilerinin iktisat politikalarını ve bu çerçevede oluşturdukları kurumsal, yasal düzenlemeleri yönlendirici mahiyettedir. Benimsenen bu prensibe göre iktisadi faaliyetlerin esas amacı toplumun ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin olabildiğince bol, ucuz ve kaliteli olarak arzını sağlamaktır. Başka bir ifadeyle, iktisadi faaliyetlere üretici odaklı değil, tüketici odaklı yaklaşım esastır. Bu amaçlara ulaşmak için ticaret ve üretime ilişkin sıkı bir devlet müdahaleciliği uygulanmaktaydı (Genç, 2010, s. 48). Müdahaleciliğin içerik ve amacı 16. yüzyılda Batı Avrupa kapitalizminin başvurduğu merkantilist politikalarla farklıdır. Osmanlı yöneticilerinin uyguladığından bihaber olmadığı merkantilist politikalara (Onur, 2023, s. 201) mesafeli oluşu benimsenen iktisat paradigmasının kapitalist ve yayılcı bir anlayıştan uzak olduğunu gösterir önemli bir husustur.

Merkantilizm 16. ve 18. yüzyıllar arasında kapitalizmin uygulama biçimi olarak ülkede değerli madenlerin artırılması ve bu amaca yönelik olarak devlet müdahalelerini, sömürgeciliği öneren bir yaklaşımdır. Bu dönemde kapitalizmin öncüsü olan devletler Afrika, Amerika ve Asya’da kolonyalist ve emperyalist güdülerle girdikleri ülkeleri fütursuzca sömürmeye başlamışlardır (Bulut, 2021, s. 71). Esasen merkantilizmin müdahaleci anlayışı kapitalist sömürüye namzet burjuvaziye hizmet eden bir anlayıştır. Aynı dönemde Osmanlı iktisat paradigması bu anlayıştan çok farklı bir mantık içermektedir. Mesela, Osmanlı ekonomisindeki lonca üretimine ilişkin düzenlemeler, pazar denetimleri, fiyat sınırlandırma ve kontrolleri, birtakım malların imalat ve satışına ilişkin yapılan yönlendirmelerde amaç sermayedarın kazancı değil, tüketicinin korunması olmuştur. Bu antimerkantilist yaklaşım Osmanlı İmparatorluğu’nun Avrupa’daki gibi kapitalist bir dönüşüm yaşamamasına ve uluslararası iktisadi ilişkilerden doğan kazancın büyük oranda kendi toplumuna akmasına yol açacak bir iktisadi sürece meydan vermemiştir (İnalçık, 2004, s. 88). Fakat çalışmanın temel iddiası ekseninde çıkarılacak asıl sonuç, Osmanlı’nın bu iktisat anlayışının, egemenliği altındaki coğrafyalardaki diğer *iktisadi-merkezlerin* sömürülmesini önleyen bir işleyiş ortaya koyduğu gerçeğidir. Yani sömürgeci zihniyette ve yapıda bir devlet olmadığı gibi buna hizmet edecek bir burjuvayı türetecek süreçler de devlet müdahaleleri neticesi mümkün olmamıştır. Elbette ki bu yaklaşım farklılığı salt devlet yapılanmasının neticesi değildi. Şimdilik kısaca belirtmek gerekirse, Sayar’ın (2009) ifadesiyle “iktisadi maddeye mesafeli” *diğergam (altrüist)* insan yapısı da kapitalistleşmeye müsait değildir. Benzer bir tespit Tabakoğlu (2010, s. 153) bu diğergam insan tipinin Osmanlı iktisadi yaşamında öne çıktığını ve oluşumunda *ahi* zihniyetinin belirleyici olduğunu belirtmektedir. Osmanlı insanının iktisadi zihniyeti ve yukarıda kısaca açıklanan iktisadi müdahaleciliğin araçları karşılıklı bir etkileşimle imparatorluğun

iktisat paradigmasını teşkil etmiştir. Devletin kurumsal ve yasal düzenlemeleri bir yandan kapitalist bir insan profilinin doğuşunu önlerken, onun “altruist” bir ruha erişmesinin de (diğer tarihsel, toplumsal, kültürel faktörlerle beraber) belirleyicileri olmuştur. Diğer yandan bu insan profili, bahse konu edilecek kurumsal ve yasal unsurların sürekliliğini sağlayıcı bir zemin oluşturmuştur. Oysa kapitalizmin insanı; tahakküm ve istila hırsıyla hareket eden, haşin, kaba ve bir o kadar da hesabını bilen, kâr heveslisidir (Ülgener, 2006, s. 176). Batı Avrupa’da uzun bir zaman diliminde şekillenen bu insan profilinin dünyanın diğer yerlerinde meydana getirdiği netice ise tahribat, sömürü, katliam, soykırım ve kültürel asimilasyon olmuştur.

Osmanlı ekonomisinin yeniden dağıtımçı ve tüketici odaklı sosyal refahçı yapısına hizmet eden ve bölgesel sömürüye engel teşkil eden araçlardan biri de toprakta devlet mülkiyetinin esas olmasıdır. Tımar sistemi çerçevesinde işleyen toprak tasarrufu, küçük aile işletmeciliği esasına dayanmaktadır. Devletin mülkiyetindeki toprağı verimlilik esasına göre belirli büyüklüklerde (70-140 dönüm arası) parçalara ayırarak çiftçi ailelerin tasarrufuna bırakması hem üretimi korumakta hem de yerel olarak güç merkezlerinin ortaya çıkmasını engellemektedir (Dikkaya vd., 2018, s. 17). Bu toprakların işletilmesi, sıkı denetime tabiydi ve satışı yasaktı. Başka bir ifadeyle, bireylerin, zümrelerin veya herhangi bir iktisadi merkezin diğerlerini kapitalist sömürüye tabi kılmasına engel teşkil eder mahiyettedir. Toprakta devlet mülkiyeti yanında bölgesel mahiyette sömürüyü önleyici bir diğer husus da elde edilen üretimin bölüşümünde *kaza* biriminin önceliği esasdır. Genç’in (2010, s. 90) ifadesiyle:

“Osmanlı provizyonizmine göre iktisadi bakımdan kendi kendine yeterli olması beklenen temel bölge birimi *kaza* idi. Merkezinde, nüfusu genellikle 3-20 bin arasında değişen bir yerleşme yeri ve ona hinterland olmak üzere belirlenmiş 20-30’dan 100-150’ye kadar değişebilen köylerden oluşan bu dar bölge, üretim ve tüketimin birbiriyle dengelenmesi beklenen, istenen temel birimdir. Bölge içinde üretilen mallar, kazanın ihtiyacı karşılandıktan sonra bölge dışına gönderilebilirdi.

Provizyonist bir amaç olması bir yana, *kaza* biriminin önceliği imparatorluk genelinde çevreyi oluşturan ancak bu çalışmada *diğer iktisadi merkez* olarak kavramsallaştırılan bölgelerin kapitalist bir sömürgeciliğe ne kadar uzak olduğunu ortaya koymaktadır. Elde edilen üretimin tüketiminde kazanın önceliği sıkı idari kontrollerle sağlanmaktaydı. Ürünlerin hangi esaslara göre bölgeler arasında mübadele edileceği yazılı esaslara bağlanmıştır.

Osmanlı iktisat sistemine ve zihniyetine ilişkin verilen bu kısa bilgiler daha ziyade imparatorluk merkezinin diğer merkezlerle iktisadi ilişkilerinin genel olarak hangi ekseninde yürüdüğü veya teorik olarak hangi esaslara dayandığını ortaya koymaya yöneliktir. Dolayısıyla iktisadi yapının bütününe, verimliliğine ve aksayan yönlerine ilişkin bir tespit içermemektedir. Belirtmek gerekir ki, büyük bir coğrafyaya hükmeden her imparatorlukta rastlanabilecek sapsmalar Osmanlı’da da çeşitli dönemlerde ortaya çıkmıştır. Örneğin 16. yüzyıl itibarıyla miri arazilerin yerel güçlerce fiili olarak kontrol altına alındığı görülmektedir. Bu teşebbüsler devlet müdahaleleri ile ortadan kaldırılmıştır (Cem, 1999, s. 139-140). Toplumun ve bölgelerin sömürülmesi, halka eziyet edilmesi gibi istenmeyen durumlar karşısında devletin süratle müdahalesi ve yöneticilerin azledilmesi Osmanlı yönetim geleneğinin bir parçasıydı.

Osmanlı Devleti’nin Bağlı Coğrafyalardaki İktisat Siyasetinin Niteliği

Osmanlı Devleti’nin egemenlik sahasını genişletme süreci “İstimâlet (gönül kazanma)” adı verilen bir siyasete dayanmaktaydı. Bu, fethedilen ülkelerin devlet ve halkını Osmanlı idaresine yakınlaştırma ve bağlamanın bir aracıydı. Mal ve can güvencesi içeren bir ahidnamenin fethedilen yerin önde gelenlerine, dini önderlerine verilmek suretiyle ve taahhütlere harfiyen uyulmak suretiyle halkın devlete gönüllü olarak bağlanması temin edilmekteydi. Hatta fethedilen yerin eski yöneticileri bu politika kapsamında tımar sistemine ve dolayısıyla askeri teşkilata katılmaktaydı. Örneğin Balkanlarda eski aristokrasinin idare ettiği “*pronoia ve baştinalar*” bu yaklaşım çerçevesinde kendilerine tımar olarak tahsis edilmiştir (İnalçık, 2012, s. 3-4; Tuğluca, 2014, s. 29-30). İstimâlet politikasının uygulanışı çerçevesinde tesis edilen tımar sahipliği için Müslüman olmak şart değildi.

Nitekim bazı sancaklarda Hristiyan tımarlıların sayısı toplamın %35 düzeyine kadar çıkabilmekteydi (İnalçık, 2011, s. 125). Tımar tahsis edilerek eski yönetici elitin siyaseten bağlılığını sağlamak köylü üzerindeki eski üretim ilişkilerinin devamı anlamına gelmemektedir. Başka bir ifadeyle, özellikle Balkanlarda Bizans döneminin feodal ilişkilerine dayanan ve köylüyü köleleştiren uygulamalar kaldırılmıştır (Bulut, 2021, s. 33). Devlet siyasal egemenliğini sağlarken toplumların iktisadi, kültürel ve dini alanlarını da teminat altına almaktaydı. Özellikle miri rejimin uygulandığı eyaletlerde tımar sistemi çerçevesinde devlet merkezi ile bir bütünleşme sağlanmıştır. Örneğin Suriye ve Irak'ta vakıf görevlileri ve mukataa sahipleriyle nüfusun önemli bir kısmı devlet kaynaklarını idare etmekte, sivil ve askeri bürokrasi de yer alarak devletin asli parçası haline gelmekteydi (Öztürk, 2016, S. 6-8)

Osmanlı yönetimi modern zamanların devletlerine benzer bir biçimde, yönetilenleri sağlanan güvenlik, adalet ve hürriyet karşılığında gelirin %15'ine varan oranlarda vergiye tabi tutmuştur. Aynı dönemin Avrupa ve Japonya'sında bu oranlar sırasıyla %85 ile %30-35 düzeyindeydi (Küçükkalay, 2005, s. 460). Uygulanan bu mütevazı vergi oranları bir bakıma siyasi çatı altında yer alan toplumların iktisadi bütünlüklerinin devamını sağlayıcı bir faktör olmuştur. Bazı bölgelerde siyasi nedenler ve idari gereklilikler tımar düzeninin uygulanmasını mümkün kılmadığında farklı hukuksal statülerin de tanındığı görülmektedir (Dikkaya vd., 2018, s. 19). Ancak muhtemeldir ki, devlet bu nevi özel statülü yerlerde de idari vesayet benzeri bir denetimle tebaanın haklarını gözetmekteydi. Yeni fethedilen Anadolu'da, Balkanlar'da ve Suriye, Filistin gibi bölgelerde halkın yararına iktisadi bir değişim ortaya çıkmakta; sağlanan barış ortamı ve yeni rejim tarafından üreticilerin daha iyi korunması üretimin, nüfusun ve kentleşmenin gelişmesini olumlu bir biçimde etkilemekteydi. Umumiyetle yeni Osmanlı tebaası eski hükümdarları zamanındaki vergilerden daha azını ödemek gibi bir değişimle karşılaşmaktaydı (Quataerti, 2005, s. 28; İnalçık, 2004, s. 205). Osmanlı yönetiminin istimâlet politikası yalnız fetih dönemlerinde uygulanan bir politika olmadığı gibi, münhasıran Hristiyan ahali için de değildi. Nitekim hem Anadolu'daki eski siyasal yapılanmalara hem de Arap vilayetlerine imparatorluğun yıkılışına değin uygulanmıştır.

Osmanlı dönemi öncesinde Yakın Doğu ile Avrupa arasındaki iktisadi ilişkilerde 11-12. yüzyıla kadar Müslümanların elinde olan üstünlük 12-13. yüzyılda tersine dönmüş ve bölge yarı sömürge haline gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu bölgesinde siyasi birlik tesisiyle bu hakimiyeti kırmış ve uluslararası ticarete etkin olmaya çalışmıştır (Genç , 2010, s. 53-55). Sağlanan siyasi kalkan en azından iç ticarete yerel aktörlerin etkinliğini temin etmek suretiyle, örneklerini Uzak Doğu, Amerika ve Afrika'da göreceğimiz kaba bir sömürü sürecini önlemiştir. Osmanlı İmparatorluğu yeni gelişen kapitalist anlayışı sezen ama tam anlamıyla iktisadi paradigmasıyla örtüştüremeyen bir fikri belirsizlik içinde olmakla beraber, stratejik bir yaklaşımla Batı yayılmacılığına karşı 16. yüzyılda Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yönelmiştir. Çoğunlukla Arap toplumunun yaşadığı bu topraklar 1516-1541 yılları arasında Osmanlı imparatorluğuna dahil olmuştur. Portekizlilerin ve İspanyolların denizcilikte sağladıkları gelişmelerle gerek Amerika kıtasında giriştikleri sömürgecilik gerekse Afrika'nın güneyinden Hint Okyanusu'na, Kızıl Denize ve Basra Körfezi'ne hükmedecek düzeye gelişi 16. yüzyılın siyasi ve iktisadi dengelerini değiştiren ve Osmanlı İmparatorluğunun Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya stratejik bir önem atfetmesine neden olan gelişmedir. Portekiz ve İspanyol askeri gücünün düzeyi ve saldırgan iktisat siyasetleri karşısında ne Cezayir, Tunus gibi Kuzey Afrika ülkelerinin ne de Yemen, Habeş ve Basra gibi güney bölgelerinin muhtemel bir istilaya dayanabilmeleri mümkün gözükmemekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu'nca 16. yüzyılda sağlanan siyasal hakimiyet şemsiyesi (ki çoğunda yerel idarecilerin ve halkın gönüllü tabiiyetiyle gerçekleşmiştir) bu bölgelerdeki toplumların 19. yüzyıla kadar beşerî ve sosyal varlıklarını korumasını sağlayan bir tarihsel miras oluşturmuştur (Öztürk, 2010, s. 331; Sayar, 2008, s. 137). Osmanlı siyasal hakimiyetinin olmadığı bir tarih tasavvur edilse, herhalde, bölge için İnkaların yahut Azteklerin yaşadığına benzer bir "son" kuvvetle muhtemeldi. Osmanlı'nın bölgede sömürgeciliği engelleyişi ve 19. yüzyıla kadar bir fasılaya neden oluşu belki de saldırgan kapitalist enerjiyi dünyanın başka coğrafyalarında sönmüştür demek herhalde afaki bir tahmin olmayacaktır.

Osmanlı Portekiz mücadelesi Portekizlileri tamamıyla bölgeden atamamış olmakla beraber Kızıl Deniz ve civarının bir sömürge haline gelmesini önlediği gibi Doğu-Batı ticaretinden bölgenin daha fazla pay almasını sağlamıştır (Sayar, 2008, s. 60). Suriye, Mısır ve Kuzey Afrika'da sağlanan Osmanlı hakimiyeti özellikle Bizans İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla İtalyan şehir devletlerinin bölgede daha önce kurmuş olduğu egemenliğin ve sömürünün önlenmesini sağlarken, Avrupa devletlerine sağladığı kapitülasyonlarla da dünya ticaretinde belirleyici olmuştur (İnalçık, 2004, s. 41). Avrupa'da henüz gelişmekte olan merkantilist-kapitalist iktisat politikalar karşısında, en azından siyasal gücünün sağlam olduğu bir sürede, Osmanlı İmparatorluğu'nun dünya ticaretinden daha fazla pay aldığı söylenebilir. Osmanlı'nın merkantilist politikalar karşısında merkantilist olmayan iktisadi tavır uzun vadede olumsuz sonuçlar doğuracak olsa da siyasal gücü sınırları dahilinde doğrudan sömürüye imkân bırakmamıştır. Özellikle Avrupa devletlerine uygulanan ticari ayrıcalıklar, coğrafi keşiflerle dünya ticaretinin değişen istikametinin doğurduğu olumsuzlukları azaltmıştır ki bundan en fazla kazanım elde eden bölge Orta Doğu olmuştur. Asya ile Avrupa arasındaki İpek ve Baharat yolları gibi ticaretin ana güzergahlarının kontrol altına alınışı ve Karadeniz'in kuzeyinden Afrika'ya, Viyana'dan Yemen'e uzanan kara parçasındaki hakimiyet; Akdeniz, Karadeniz, Marmara, Hint Denizi, Kızıldeniz ve bu denizlerin üzerindeki boğazlarda sağlanan kontrol ve ticari bağlantılar Osmanlı İmparatorluğu'nun bölge ve şehirleri arasında ekonomik entegrasyon oluşturmuştur. İmparatorluk yönetimi, sağladığı güvenlik ortamı ve ticari süreçleri kolaylaştırıcı altyapı ve teşvik politikaları ile bu entegrasyonu güçlendirmiştir (Tabakoğlu, 2016, s. 243; Bulut, 2021, s. 89). Özellikle Suriye, Mısır, Yemen gibi bölgelerde sağlanan istikrar ve güvenlik şehirleşmenin gelişmesine ve Orta Doğu'nun Anadolu üzerinden Avrupa ile ticari bağlantılarının artmasına imkân sağlamıştır (Tabakoğlu, 2010, s. 272).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kurmuş olduğu siyasal ve iktisadi sistem, Wallerstein'in sınıflandırmasıyla *dünya-impatorluk* yapısı, Orta Doğu açısından önemli sonuçlar doğurmuştur. Wallerstein'in dünya sistemleri tasnifine göre sosyoekonomik sistemler mini sistemler, *dünya-impatorluklar* ve *dünya-ekonomiler* olmak üzere üçe ayrılır. Osmanlı İmparatorluğu ise dünya-impatorluk vasfına sahiptir. Dünya-impatorluklarda tahkim edilmiş siyasi bir yapı ile birlikte tek bir sosyal ekonomi (iş bölümü) bulunmaktadır. Bu tür sistemlerde sermaye birikiminin maksimize edilmesi hedeflenmemekte ve siyasi kararların belirleyici olduğu yeniden dağıtıcı/vergilendirici bir üretim modeli bulunmaktadır (Wallerstein, 1979, s. 390). *Dünya-impatorluk*, siyasi yapının sınırlandırdığı bir çerçevede impatorluk içindeki iktisadi ilişkilerin ağır bastığı, diğer sistemlerle iktisadi ilişkilerin ise daha ziyade lüks malları ticaretine dayandığı bir görünüm arz eder (Erdölek Kozal, 2020, s. 106). Bu bakımdan, Batı Avrupa öncülüğündeki kapitalist *dünya-ekonomisinin* henüz etki sahasına girmemiş bir iktisadi çerçevenin impatorluğun genelini olduğu gibi Suriye, Filistin, Irak ve Kuzey Afrika'yı da açık ya da örtük bir sömürden korumuştur. İmpatorluğun siyasal gücünün azaldığı ve kapitalist dünya-ekonomisinin etki sahasına girdiği 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar, siyasal irade merkantilist-kapitalist iktisadi saldırıların en azından daha usturupluluğunu sağlamıştır. Yabancı tüccarlar ülke içinde ticarete etkin olma imkânına sahip değildir ve siyasal erkin lütfettiği kadarıyla kapitalist kazanç peşindedir. Oysa aynı kapitalist, dünyanın başka yerlerinde kaba bir sömürüyü dikte edebilme kabiliyetini haizdir. Esasen 18. yüzyılın ikinci yarısına kadar Osmanlı İmpatorluğu'nun ihracatı ithalatından fazla olduğu gibi, dış ticaretin iç ticarete göre önemsiz bir düzeyde olduğu da görülmektedir (Tabakoğlu, 2016, s. 243; Bulut, 2021, s. 89). Batı Avrupa'nın kapitalist merkezlerinin Osmanlı İmpatorluğuna ihraç ettiği mamul malların yerli üretim üzerine etkisi 19. yüzyıla değin önemsiz bir düzeydedir. Örneğin, Pamuk'a (2010, s. 164) göre 18. yüzyılda İstanbul ve Anadolu'nun yünlü kumaş tüketiminde Avrupa'dan ithal edilen ürünlerin payı %1 veya %2'yi geçmemektedir. Bu tablonun yukarıda işaret ettiğimiz ekonomik entegrasyon çerçevesinde Suriye, Filistin ya da diğer bölgelerde de benzer bir tablo sergileyeceği tahmin edilebilir. Özetle, çerçevesini ana hatlarıyla belirlediğimiz bölgeler arası geniş iç piyasa, siyasal kapsayıcılık ve devlet müdahaleciliği merkantilist-kapitalist sızmayı sınırlamaktadır. Haddizatında, daha önce değindiğimiz iktisadiyata hâkim olan prensipler, kurumlar ve iktisat zihniyeti de bölgelerarası bir sömürüye neden olmamaktadır.

İktisat literatüründe sömürü ve sömürge kavramları genellikle iktisadi hususlara münhasır görülmektedir. Ancak Avrupa kökenli kapitalist sömürgeciliğin aynı zamanda kültürel asimilasyon ve

tahkir içerdiği de unutulmamalıdır. Başka bir ifadeyle, insanların ruhen sömürülmesi maddi sömürüden daha hafif değildir. Merkez ülkelerin sömürgelerinde (siyahi ırka uygulanan ayırım bir tarafa) yerlilerin ikinci sınıf sayılışının birçok örneğini kapitalizmin bozuk sicilinde görmek mümkündür. Kapitalist yayılmacıların topluları silikleştirmesi, benliğini yok etmesi ve *beyaz üstünlüğünü* kabul ettirmesi sömürü sürecini herhalde kolaylaştıracaktır. Oysa Osmanlı İmparatorluğu döneminde toplumu oluşturan farklı ırk, din ve mezhep mensupları kültürel bir sömürüye de maruz kalmamışlardır. İmparatorluğun yüzyıllar süren güçlü hakimiyet sürecinde bütün toplumsal farklılıkları yok etmesi pekâlâ mümkünken, dağılışıyla birlikte her birinin hem kültürel hem de iktisadi varlıklarıyla yoluna devam edebilecek bir mirasla dünya siyasetinde var oluşları her halde her iki paradigmanın en belirgin farkıdır. Esasen sömürgecilik özü ve mantığı gereği ötekini sömürülmeye “müstahak” görmeyi, kendini “müstesna” bilmeyi gerektirir. Bu yaklaşım ise Avrupalıların maddi ve kültürel sömürüyü, Marc Ferro'nun (2002, s.13) tabiriyle, “ete kemiğe büründürmesine” ve dünyayı tekipleştirmesine damgasını vurmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Suriye, Filistin ya da *diğer iktisadi merkezlere* ilişkin yaklaşımına dair değerlendirmelerde dikkate alınması gereken önemli bir hususiyet de iktisadi yapılanmasında bölgeler arası bir dengenin varlığıdır. Türkiye'de bölgelerarası dengesizliklere ilişkin çalışmalar yapan Zeynel Dinler'in (2014, s. 192) elde ettiği bulgulara göre Osmanlı İmparatorluğu “muntazam aralıklarla dağılmış bölgesel yerleşme merkezleri” içermektedir. 16. yüzyılda nüfusları 20 bin ile 40 bin arasında değişen bu merkezler ticaret yollarının kesiştiği noktalarada yer almakta; her bir merkez iktisadi, sosyal ve kültürel ihtiyaçları da karşılamaktadır. Benzer bir dağılım liman kentleri için de sözkonusudur. Hülasa, büyük bir alana yayılmış olan imparatorlukta farklı coğrafi özellikler gösteren bölgeler arasında önemli bir gelişmişlik farkı bulunmamaktaydı. Dinler'in tespitleri kapitalist merkez ülkelerin çevre ülkelerle aralarında meydana getirdikleri gelişmişlik farklarına karşın Osmanlı'nın egemen olduğu coğrafyada böyle bir farklılığa mahal bırakmadığını ortaya koymaktadır. Kapitalizmin merkez-çevre farklılaşması yeirne muhtelif merkezlerin müsavi varlığı gözlenir. Osmanlı coğrafyasında 16. yüzyıldan sonra yavaş yavaş, 19. yüzyılda ise daha süratli bir biçimde gerçekleşen bölgesel dengesizlikler ise devletin bilinçli bir tercihi olmaktan ziyade dışsal faktörlerin ve coğrafi farklılıkların sonucudur. Bölgeler arasındaki dengeyi sağlama, herbirinin iktisadi potansiyelini harekete geçirme ve toplumsal refahı yükseltme hedefi çerçevesinde her bölgede dönemin koşulları gereği yatırımlar gerçekleştirilmekteydi. Araştırma konumuz olan Suriye, Filistin gibi Orta Doğu coğrafyası veya diğer yerlerde devletin ticaret yollarının güvenliği ile yol ve köprülerin yapımına azami derecede önem verdiği; dönemin koşullarında birer ticaret merkezi ve antrepo vazifesi gören han ve kervansarayların nizami bir dağılımla inşa edildiği gözlenir.

Gerektirdiği sermaye yatırımı ve kar marjı açısından dönemin büyük işletmeciliği olarak görülen baharat, ipek ve kıymetli taşlar ticareti örneğin 16. yüzyılın en önemli ekonomik faaliyetiydi (İnalçık, 2004, s. 407). Orta Doğu'da tesis edilmiş olan siyasi birliğin bölgede kesişen ticari yolların güvenliğini sağlaması mevzubahis mal ticaretine büyük bir canlılık sağlamıştır. Mantra'ya (1995, s. 130) göre Halep, Şam, Bağdat, Kahire ve İskenderiye İstanbul gibi büyük tüketim ve üretim merkezlerindendi. Örneğin Halep, Şam ve Bursa ipekli dokuma sanayiinde dünyanın en önemli merkezleri arasındaydı. Bu merkezler sanayi ve transit merkezi olarak ipekli ve pamuklu dokuma ürünlerinin ihracatında önemli bir yere sahiptir ve bu durum 19. yüzyıla kadar devam etmiştir (Sevinç, 1992, s. 180; Genç, 2010, s. 267). Araştırmanın sınırları nedeniyle sadece tekstil sektörü için verdiğimiz bu örnekler farklı üretim dallarında da mevcuttur. Başta Kudüs olmak üzere Filistin civarı da Doğu Akdeniz ticaretinin önemli merkezlerindendi. Güney Asya'dan gelen mallar Filistin pazarlarında mübadele edilerek Avrupa'ya ihraç edilmekteydi (Fidan ve Kuzucu, 2022, s. 65).

Uygulanan vergi sistemi de Osmanlı idaresinin etkinliğini arttıran bir faktördü. Farklı ırk, kültür, iklim ve iktisadi koşullara tabi bölgelerde uygulanacak vergi kanunnameleri merkezden tek tip olarak dikte edilmek yerine bölgelere göre ayarlamalara tabi kılınmıştır. Fethedilen yerlerdeki eski uygulamalar gözden geçirilmekte ve iyi netice verenlerin uygulanmasına devam edilmekteydi. Yalnız eyaletler bazında değil, sancaklar bazında da vergi düzenlemelerinin farklılaştırıldığı; vergi muafiyet ve istisnalarının tatbik edildiği görülmektedir. Eyaletler merkeze gönderdikleri vergilere karşın kendi bütçesini oluşturma ve imar faaliyetlerini yürütmekle görevliydi (Altındağ, 1947, s. 187-196). Daha

önce değinildiği üzere, vergi oranları maksimum %15 düzeyindeydi. Kısaca merkeze sömürü niteliğinde bir sermaye transferinden söz etmek mümkün değildir.

Osmanlı döneminin Orta Doğu iktisadiyatı için sağladığı en önemli temellerden biri de esnaf organizasyonunun teşkilini sağlamış olmasıdır. Genç'e (2010, s. 305) göre "Osmanlı öncesi dönem üzerinde çalışan ciddi araştırmacılar, Şam, Halep, Kahire, Bağdat'ta 15. ve 16. yüzyılda, Osmanlıların oraya gelişine kadar mesleki bir esnaf organizasyonunun mevcut bulunmadığını tespit ediyorlar." Esnaf organizasyonlarının teşkili üretim sürecindeki tedarik zincirini de belirli bir düzene kavuşturmak suretiyle verimliliği artırıcı etkiler meydana getirmiştir. Dolayısıyla değindiğimiz güvenlik ortamı ve kurumsal gelişim bölgenin iktisadi gelişimini de bir istikrar iklimine kavuşturmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal iradesinin yönetimi altındaki bölge ve şehirlere yansımaları idari yazışmalarda da görmek mümkündür. Şehirler genel olarak korunmuş/korunan "Mahrûsa" ve "Mahmiye" terimleriyle nitelenirken bir bakıma devlet için bu mahaller ve ahali Allah'ın emaneti olarak görülmekteydi. Fakat Mekke, Medine, Şam, Halep ve Kudüs daha farklı sıfatlarla tavsif edilirdi: Mekke-i Mükerreme, Medine-i Münevvere, Kudüs-ü Şerif, Şam-ı Şerif ve Haleb-i Şehbâ gibi (Öztürk, 2010, s. 342). Bu sıfatların kullanımı dahi Osmanlı devlet felsefesinin, çevre ülkeleri kapitalist merkezin hizmetçisi ve tedarikçisi olarak gören anlayıştan önemli bir farkı olduğunu göstermektedir.

Kapitalizmin İktisat Paradigması ve Çevre Ülkelerle Kurduğu İlişkinin Tahripkârlığı

Osmanlı iktisat paradigması ve iktisat politikalarının bağlı coğrafyalarda yaptığı etkinin kapsamlı bir biçimde anlaşılması Batı kapitalizminin çevre ülkelerde oluşturduğu iktisadi, siyasi ve sosyolojik yıkımın ana hatlarıyla ortaya konulmasıyla daha net bir görünüm kazanacaktır. En azından kapitalist sömürgeciliğin Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal sınırları içinde 19. yüzyıla kadar gecikmiş olması bile Orta Doğu'nun bugünkü vaziyetinin anlaşılması için oldukça açıklayıcı olacaktır. Başka bir deyişle, Osmanlı İmparatorluğunun egemenliği altında bulunan coğrafyalarda "ne yaptığı" kadar "neyi yaptırmadığı" da önemlidir. Gerek Kuzey Afrika ve gerekse Suriye, Filistin başta olmak üzere Orta Doğu'da her iki iktisat paradigmasının egemen olduğu dönemlerin basit bir kıyaslaması mevcut vaziyeti daha anlaşılır kılmaktadır. Günümüzde bölgede yaşanan gelişmelerin görünen sebeplerinin arka planındaki esaslı amil olan emperyalist kapitalizmin acımasız ve gayri insani ruhunu ve onun yapılandırdığı iktisadi sistemi dikkate almadan yapılacak tahliller eksik kalacaktır.

Weber, orijinal ismi "*Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus*" olan ve Türkçe'ye de "*Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*" olarak çevrilen eserinde kapitalist insanın davranışlarının Protestan ahlakıyla temellendiğini iddia etmektedir. Ona göre kapitalizm sınırsız kazanma hırsı ile aynı şey değildir; olsa olsa bu güdüyü rasyonelleştirme, verimli ve sürekli kılmaya ilgilidir (Weber, 2005, s. XXXII, 123). Weber kapitalizmi barışçıl kâr şanslarına dayalı eylem olarak mübadele fırsatlarının değerlendirilmesi çerçevesinde tanımlamaktadır. Oysa tarih aynı kapitalist ruhun pekâlâ söz konusu mübadele fırsatlarına dehşet verici zorbalıkları ekleyebildiğini gösteren örneklerle doludur. Yine aynı eserde Weber, Protestanlığın asketik mezheplerindeki disiplinin manastırlardan zamanla iş yaşamına aktarıldığını, modern ekonominin kuruluşuna hizmet ettiğini belirtmektedir. Fakat oluşun bu yapının artık sadece ekonomik kazanca ilişkin olanı değil, bu yapı içindeki bireylerin yaşam biçimlerini de zorla belirleyen bir mahiyete eriştiğini belirtmektedir. Dünyevi mallara ilişkin kaygı insanın omuzlarından her an atabileceği bir pelerin gibi olması gerekirken artık bir *demir kafes* gibi üstüne abanmıştır. Zafer kazanan kapitalizmle birlikte, maddi dünya insan üzerinde büyük bir güç kazanmıştır (Weber, 2005, s. 124). Max Weber'in demir kafes metaforuna benze bir biçimde Jürgen Habermas da kapitalist sistemde ekonominin insanlar tarafından değil, para "aygıtı" ile yönetildiğini, süreçlerin insani olmaktan ziyade para ve güce dayandığını belirtmektedir. Habermas'a göre insan yaşamına sızan ekonomik düşünme biçimi hayatı sömürmek suretiyle, etiği ve anlamı yok eder; normsuz bir hayat doğurur. Dolayısıyla toplumun paranın istilasından muhafaza edilmesi gerekir (Habermas, 1981; Akt. Nelson, 2011, s. 41). Bahse konu etik ve norm yokluğu ise kapitalizmin hem ulusal hem de uluslararası yıkımının temel nedenlerinden biridir. Kapitalizm ile Protestanlık arasında bir kolerasyon olduğunu düşünen Webere'e karşın Werner

Sombart kapitalizmin oluşumunda Yahudi etkisini vurgular. Hatta din değiştirmiş fakat gizli olarak Yahudi inancına bağlı olanların Protestan hareketinde de yer aldığını, kapitalizme bu açıdan da katkı sağladığını ifade etmektedir (Sombart, 2016). Bu kültürel zemin üzerinde temellenen kapitalizmin ve kapitalist zihniyetin başat özellikleri şunlardır: Teşebbüslerde rasyonellik, kâr peşinde koşma, serbest teşebbüs, özel mülkiyet ve rekabet (Rodinson, 1973, s. 7).

Kapitalisti ve kapitalizmi motive eden şey yüksek düzeyde bir tüketim düzeyinden ziyade (çünkü zaten var olan servet bunu sağlayacak düzeydedir) servet ve sermayeyi biteviye arttırma arzusu, başka bir ifadeyle servet için servet ereğidir. Kapitalist *makinenin* işleyişi sermayenin korunması için sürekli olarak büyümesini gerektiren bir işleyiş doğurur. Bu da her seferinde elde edilen kârın yeniden sermayeye eklenmesi döngüsü demektir (Dowd, 2013, s. 6). Kapitalizmin ve kapitalistin sürekli servet/sermaye arzusu ve bunun korunması çabası, beraberinde kâr ve büyüme baskısını; bu baskının neticesi pazar arayışını ve bunu destekleyecek güçlü bir devleti gerektirir. Kapitalist, bu sürecin bir gereği olarak, teknolojiye ve üretimde yenilik oluşturma, yeni metaller geliştirme ve bunlar için yeni pazarlar bulmak zorundadır (Gençoğlu, 2012, s. 101). Bu nitelikler bütünü, birbiriyle etkileşim içinde kapitalist üretim ve ticaret sürecini şekillendirmektedir. Özellikle yeni pazar arayışı, hammaddenin ucuza temini çabası, merkantilist ticaret süreci, Batı kapitalizminin “çevre” ülkelere tesir edecek sömürgeci politikalarının temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Dowd’a (2013, s. 1-2) göre, kapitalizmin sicilinin iki yüzü vardır: Bir tarafta insanların küçük bir kısmı için üretim, gelir, sağlık ve refah artışı diğer tarafta ise hâkim fikri akım tarafından göz ardı edilen, milyarlarca insanın sefaleti! Kapitalist tahribat birçok kültür ve toplumu yok ederken, toplumları kendi içindeki ve aralarındaki kötülüklerden koruyan toplumsal gelenekleri etkisiz hale getirmiştir. Dowd’ın tespitleri Batı kapitalizminin 16. yüzyıl sonrası çevre ülkelerle ilişkilerine teşmil edildiğinde isabetli olduğu görülecektir.

Kapitalist sosyoekonomik yapının veya modern kapitalizmin Orta Çağ’ın sonlarında ticari sermaye biçiminde Avrupa’da ortaya çıktığı genel bir kabuldür. Wallerstein’e (2006a, s. 295) göre kapitalizm “illeti” 1500’lü yılların icadıdır. Bu tarihten önceki sistemlerin hiçbiri sürekli sermaye birikimini gerektiren bir yapısal baskı içermemektedir. Kapitalizmin bir sistem olarak dünyayı egemenliği altına alışı 18. yüzyıldan sonra gerçekleşmiştir. Fakat 1500 ile 1750 yılları arasında Avrupa ekonomisi önemli gelişmeler kaydetmiş ve başta Amerika kıtası olmak üzere okyanuslar üzerinde egemenlik sağlamıştı. Bu dönemde dünyanın ekonomik ağırlık merkezi hala Asya kıtasıdır. Hatta 16. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu, Safevi İmparatorluğu, Çin ve Hindistan’daki hanedanlıklar iktisadi ve siyasi olarak en iyi dönemlerini yaşamaktaydı ve Avrupa Orta Çağ döneminde Asya karşısında çok küçük bir düzeydeydi. İktisadi güç dengesinin Avrupa’ya geçişi ancak 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın ilk yarısı arasında Asya kıtasındaki ülkelerin Avrupalı devletlerce büyük oranda fethiyle gerçekleşmiştir (Harari, 2014, s. 311-312). Asya’daki devletlerin 19. yüzyıla kadarki siyasi ve askeri ve hatta iktisadi üstünlüğüne karşın, Avrupa’da gelişen kapitalizm öncülüklerin iktisadiyatında muazzam bir dinamizm sağlamıştır. 16. yüzyıl ile 19. yüzyıl arasındaki geçiş dönemi bu iktisadi egemenliğin altyapısını sağlayan gelişmeleri içermektedir. Fakat aynı zaman aralığı, zayıf siyasi yapıların olduğu Amerika ve Afrika kıtalarının vahşice sömürüldüğü, yerli halkın katledildiği, köleleştirildiği bir dönemdir. Merkantilist dönemde (1500-1800 yılları arası) ticaret- ki çoğunlukla bu ticaret süratle kaba bir sömürü ve katliam suretine bürünmektedir- devletin silah gücüyle desteklenmekteydi. Görünüşte ticaret filolarının “güvenliği” için olan bu askeri desteğin çevre ülkelerdeki ticari faaliyetleri adil bir iktisadi satıhtan uzaklaştıracağı tahmin edilebilir. Kapitalist merkez ülkelerin çevre ülkelerdeki siyasetinde, sermaye ile askeri güç arasındaki çıkar birliği oldukça eski bir gelenektir. Feodalizm sonrası Avrupa’da merkezi krallıkların ortaya çıkışı sürekli bir ordu ve bürokratik yapıyı gerektirmiş; bu gereklilik aynı zamanda mali kaynak ihtiyacını arttırmıştır. Burjuvazinin ve özellikle uluslararası ticaretle uğraşanların zenginleşmesi bol vergi tahsilatı anlamına gelmekteydi. 16. yüzyıl sonrası merkezi devletlerinin tüccara askeri desteği ve merkantilist politikaları bu çıkar birliğinin bir neticesiydi. Bu tarihsel geçmiş, kapitalist gelişmiş ülkelerin yakın dönemde çeşitli coğrafyalardaki siyasi ve askeri girişimlerinin aynı zamanda kapitalist motivasyon içerdiğini anlama açısından önemlidir. Kapitalizm ve militarizm arasında siyasi bir aktarımdan bahsetmek mümkündür. Özellikle Batı dünyasında ve diğer yerlerde kapitalizm karşıtlığı ile militarizm karşıtlığının ortaklaşması (Mann, 1992, s. 125) bu siyasi aktarımın neticesi olarak değerlendirilebilir.

Kapitalizme eşlik eden askeri güç yahut militarist yaklaşım, onun sömürsünün önündeki engelleri kaldırmanın yanında, oluşan iktisadi eşitsizliklere ve sömürüye karşı gelececek antikapitalist süreçleri bertaraf etmenin de bir aracıdır aynı zamanda. 20 Mart 2003 tarihinde ABD'nin Irak'ı işgali bunun yakın zamanlardaki bir örneğidir. Gerekçe kitlesel imha silahları idi. Oysa asıl neden Saddam Hüseyin'in Orta Doğu petrolü hususunda belirleyici olma iddiasıydı. Fakat kapitalizm ile militarizm ilişkisinin bir diğer yönü de askeri tüketimin fazla üretimin massedilmesinin bir aracı oluşudur (Mayer, 2017). Bir bakıma militarist güç kapitalizme daha fazla kazanç ve sömürü imkânı sağlarken aynı zamanda tüketim sürecinin de bir parçası olmaktadır. Başta ABD olmak üzere kapitalizmin önderi olan devletlerin dünyanın birçok yerinde ve özellikle enerji kaynakları ve güzergahlarında oluşturdukları askeri üstler bu kapitalist aktarım ilişkisinin de bir neticesidir. Aksi durumda askeri harcamaların finansmanı herhalde sürdürülebilir olmazdı.

Irkçılık da kapitalizmin sömürü sürecinde önemli bir etkidir. Bu hastalıklı zihniyet kapitalizmin suç dosyasında önemli bir paya sahiptir. Irkçı veya *beyaz üstünlükçü* düşünceler kapitalist ülkelerin diğerlerini sömürsünde onu daha haklı(!) kılan ve belki de vicdanını susturan bir zihni konfor alanı oluşturmaktaydı. Diğerlerini sömüren ama aynı zamanda medenileştirme misyonunu taşıyan *beyaz adam* tahayyülü bugün dahi varlığını korumaktadır. Kâr hırsını maskeleyen bu ırkçı duruş ve medenileştirme misyonu, diğerlerinin sömürülmesini, köleleştirilmesini ve hatta katliamını meşrulaştırmanın üstü kapalı bir aracı olmuştur. Şenel'e (2024, s. 166, 171) göre ırkçı düşünüş kapitalizmle birlikte ortaya çıkmıştır. "Aydınlanmacı" ideologlar ve burjuva liderleri kendilerini insanlığın evrensel çıkarlarının temsilcisi olarak görmekteydiler. Şenel'e göre bu sahipleniş kapitalizmin sömürgeci ve emperyalist dönemindeki ırkçı öğretilerle de ilintilidir. Burjuvazinin ideolojik ve ekonomik çıkarlarına hizmet eden bu zihinsel altyapı köle emeğinin alabildiğine sömürülmesine ve gerektiğinde diğerlerinin yok edilmesine "haklılık" sağlayan bir işlev yerine getirmiştir.

Avrupalıların sömürge ve talan geleneği 16. yüzyıldan daha eskilere gider. Huberman'a (1968, s. 19-22) göre Haçlı Seferleri Batı Avrupa'nın ilk sömürgecilik deneyimidir. Dini olmaktan ziyade iktisadi sebeplere dayanan seferler sonucu gerçekleştirilen talan ve sömürü ile büyük zenginlik elde edilmiştir. Fakat, sömürgeci girişimler ile dini motivasyon arasındaki ilintiye dikkat çeken Fransız tarihçi Marc Ferro (2002, s. 24) "Olaylar nasıl yorumlanırsa yorumlansın, Avrupa sömürgecilik tarihi mutlaka Hıristiyanlığın bu yakın çevresinden başlamaktadır." demek suretiyle önemli bir tespit yapmaktadır. Nitekim İspanyolların Kuzey Afrika'da, Amerika'da ve dünyanın diğer yerlerinde zorla Hıristiyanlaştırma girişimlerinin sömürge faaliyetlerine eşlik ettiği görülür (et-Temîmî, 1999, s. 183). Batı toplumları kültürel mayalarında bulunan sömürgecilik geleneğini, zaman içinde elde ettikleri tecrübe ile daha mahir bir düzeye taşımışlardır (Gündüz, 2016, s. 766). Avrupalıların günümüze yansiyacak sömürgecilikleri ise 16. yüzyılda başlamıştır. Bu yeni fetih ve sömürgeleştirme hareketleri o güne değin görülmemiş bir hırs ve dehşet içermekteydi. Örneğin İspanyollar Aztek ve İnkaların yönettiği coğrafyaları kısa sürede sömürge haline getirilirken yerli halk ağır çalışma koşulları ve yerleşimcilerin getirdiği hastalıklar yüzünden büyük oranda ölmüştü. Doğan işgücü açığı Afrika'dan köle taşınmak suretiyle giderilmişti. Avrupalılar beraberlerinde getirdikleri mikrobik hastalıkların yerli halk üzerindeki ölümcül etkilerini görünce bunu yeni yerleri ele geçirmekte bir silah olarak kullanmaktan bile geri durmamıştır. Sadece 16. yüzyıl içinde Amerika kıtası genelinde yerli halkın nüfusu 20 milyondan 11 milyona düşmüştü. Afrika'dan Amerika'ya taşınan köle sayısı 19. yüzyılın son çeyreğinde 11 milyon düzeyindeydi (Güran, 2011, s. 103). Yağmalama ve maden işletme döneminden sonra sömürünün bir başka biçimi de plantasyonlarda (büyük arazilerde yapılan tarımsal işletmecilik) gerçekleşmekteydi. Köle işgücüne dayanan bu işletmelerde zamanla Asya kökenli kölelerin de çalıştırıldığı görülür. Plantasyonlar zamanla Afrika, Hindistan, Endonezya, Seylan ve Çin-Hindi'nde geliştirilmiştir. Bütün bu süreçlerde bolca emek sömürsü ve ilgili ülkede iç bütünlükten yosun çarpık bir iktisadi yapılanma meydana gelmekteydi. Çünkü üretim özellikle merkez ülkenin ihtiyaçları doğrultusunda biçimlenmekteydi (Ferro, 2002, s. 216-221).

Çevre ülkelerle kurulan ilişkilerde iktisadi ahlaktan yoksunluğa en çarpıcı örnek İngiltere ile Çin arasındaki 1840-1842 yıllarında yaşanan Afyon Savaşı'nın gerekçesidir. İngiliz uyuşturucu tücarlarının Çin'e gerçekleştirdikleri ihracat büyük kazanç sağlarken milyonlarca Çinli de uyuşturucu

bağımlısı haline gelmişti. Çin, uyuşturucu ticaretini yasaklaması üzerine yaşanan savaşta İngiltere'ye yenilmiş ve uyuşturucu tüccarlarının zararlarını karşılamak ve faaliyetlerine karışmamak zorunda kalmıştı (Harari , 2014, s. 364). İngilizlerin Hindistan ve Bengal'de gerçekleştirdiği doğrudan ve dolaylı aktarımlar o denli büyük boyuttaydı ki kişilere ait özel kasaların bile soyulduğu ve 30 milyon insanın açlıktan bitab düştüğü dönemin şahitlerince aktarılmaktadır. Hindistan İngiliz yönetimine girene kadar gayet iyi bir düzeyde imalat ve tarım merkezi iken bu vasfını süratle kaybeden ve yoksullaşan bir ülke haline getirilmiştir (Baran, 1962, s. 290-293).

Yukarıda değinilen faktörlerin güdülediği kapitalizmin dünyanın diğer yerlerinde doğurduğu sonuçların açıklanmasında *bağımlılık teorileri* öne çıkmaktadır. Bağımlılık teorilerine göre 1500'lü yıllardan itibaren Batı Avrupa merkezli kapitalist bir *dünya-ekonomi* ve *merkez-çevre* yapısı oluşmaya başlamıştır. Bu teoriye göre merkezin belirlediği iş bölümüne dayanan dünya çapında bir ekonomik işleyiş bulunmaktadır. Yapı içinde yer alan ülkeler ise *merkez*, *yarı çevre* ve *çevre ülkeler* olarak gelişmişlik düzeyine göre ayrılmaktadır. Wallerstein'in öncülüğünü yaptığı ve bağımlılık teorilerine dayanan dünya sistemi yaklaşımına göre, oluşan merkez-çevre ilişkisi bölgeler arası iktisadi kaynak transferine dayanır (Frank ve Gills, 2006, s. 3-4). Açıktır ki, kaynak transferi çevreden merkeze doğrudur. Fakat süreç kimi zaman ve hatta çoğunlukla gayri iktisadi metodlarla işlemektedir. Bu süreçte çevre ülkelerde belirli bir düzeyde gelişme sağlansa da ortaya çıkan değişim daha çok merkezin ihtiyaçlarının belirlediği doğrultuda gerçekleşmektedir. Wallerstein'e (2006b, s. 23) göre şu anda bütün dünyayı kapsayan kapitalist dünya-ekonomi önce Avrupa ve Amerika'nın bir kısmında temellenmiştir. Sistem içinde, özellikle çevre ülkelerde, üniter siyasal yapıların sınırlandırıcılığının olmaması, başka bir ifadeyle gevşek bir devletlerarası sistem çerçevesinde birçok siyasi birimin varlığı gerekli görülür. Wallerstein'in teorisindeki iki husus gelişmiş kapitalist ülkelerin çevre ülkeler üzerindeki hem geçmiş hem de güncel iktisadi ve siyasi duruşlarını isabetli bir biçimde ortaya koymaktadır: İşbölümü ve bu işbölümünü sınırlandırmayacak zayıf siyasal yapılar. İşbölümünün belirleyicilerinin merkez ülkeler olacağı, çevre ülkeler ve ekonomiler lehine bir duyarlılığa sahip olmayacağı tahmin edilebilir. Merkez ülkelerin günümüz üniter devlet yapılarını bölme, küçültme ve uluslararası sermaye karşısında dirençsiz kılma yaklaşımlarını da bu kapsamda değerlendirmek mümkündür. Takip eden başlıklarda değinileceği üzere, Orta Doğu'daki siyasi kargaşa büyük oranda bu dünya-ekonomi sisteminin gerekliliğinin ve hedefinin bir sonucudur.

Bu örnekler Batı kapitalizminin girdiği her coğrafyada merkezin iktisadi çıkarlarına uygun bir yapılanmayı hedeflediğini ortaya koymaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde kapitalist merkezlerin sömürgecilik için yeni hedefleri Kuzey Afrika ve Orta Doğu olacaktı. Bu yönelişin bir sebebi sömürge elde etme yarışında seçeneklerin azalması ve petrol iken diğer sebebi de bölgenin etkin siyasal gücü olan Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamış olmasıdır. Merkez ülkelerin Kuzey Afrika ve Orta Doğu'ya yönelişi biraz da Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasına bağlı olarak gerçekleştiği için daha önce değindiğimiz imparatorluk dönemi politikalarını ve bu bölgelere bıraktığı sosyal, iktisadi ve kültürel mirası tekrar hatırlamak gerekir. Bu hem aradaki farkı görmeyi kolaylaştıracak hem de bölgenin imparatorluk döneminden tevarüs ettiği birikimin Orta Doğu bölgesindeki ülkelerin emperyalist devletlerce içerilmesi sürecine etkisini anlamamızı kolaylaştıracaktır. Kasttettiğimiz şudur: Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığı erken dönem sömürgeciliğin yollarını kaparken, bu bölgelerin sonraki sömürgecilik döneminde, en azından Orta Amerika yerlileri ve devletleri gibi, kolaylıkla yok edilmesini önleyen nispi bir toplumsal ve siyasal olgunluğu da miras olarak bırakmıştır. Herhalde bu, uzun siyasal bağıllık dönemindeki kültür ve iktisat politikalarının sömürgeci bir mantığa dayanmamasının eseridir.

Osmanlı 19. yüzyılı coğrafyası ile Kapitalist gelişmiş ülkelerin ilişkilerinin eskiye nazaran farklı bir şekle büründüğü söylenebilir. Mütercimler'in (2022, s. 358-359) tespitiyle "sömürge olmayan emperyalizm" biçiminde, egemen olanın yerleşimci yerleştirme politikası sözkonusu değildir. Mütercimler'in bu tespitine genel olarak katılmakla beraber bir mim koymak gerekir: Filistin topraklarında Yahudi yerleşimi ve devletleşmesi belki de eski tip sömürgeciliğin de ötesinde bir nevi "*koalisyon koloni*" biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Literatürde rastlanmayan fakat bizim İsrail kolonisini nitelemek için kullandığımız *koalisyon koloni* sıfatı sonraki başlıklarda teferruatıyla sunulacak birtakım olgulara dayanmaktadır.

Kapitalist Merkezlerin Orta Doğuya Yönelişi ve Sömürü

Çalışmanın önceki bölümlerinde hem Osmanlı İmparatorluğu'nun hem de Batı kapitalizminin iktisat paradigması ve bu paradigmalarda çerçevesinde çeşitli coğrafya ve toplumlar üzerinde etkilerine ilişkin genel bir tablo resmedilmeye çalışıldı. Bu tespitlerdeki amaç özellikle 19. yüzyıl ortalarından itibaren genel olarak Osmanlı İmparatorluğu'na ve özel olarak da Orta Doğuya yönelen kapitalizmin merkez ülkelerinin bugünkü siyasetlerinin altında yatan temel güdüyü ortaya koymaktır. Orta Doğu'da, Filistin meselesi dahil olmak üzere, yaşanan istikrarsızlık, çatışma, insani felaket ve iktisadi sömürünün anlaşılması ancak bu tarihsel ve zihinsel arkaplanın dikkate alınması ile doğru bir analiz zeminine oturtulabilir. Rusya dahil olmak üzere kapitalist merkezlerin yeni odağı 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı İmparatorluğu ve özellikle Orta Doğu olmuştur. Dikkatlerin uzun bir zaman sonra tekrar Osmanlı ve onun Orta Doğu'suna yönelmesi bilindik bir temele dayanmaktadır: Merkez ülkelerin pazar ve hammadde ihtiyacı. Fakat 19. yüzyıl sonu itibarıyla stratejik bir öneme derecesine yükselen petrol Orta Doğu'nun çıkar çatışmalarının merkezi haline gelmesinin günümüzdeki temel sebebidir.

19. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist yayılcılığın etkilerine yoğun maruziyet yaşadığı, *dünya imparatorluğu* mesabesinden bir *çevre* ülke vasfına büründüğü sürecin gelişmelerini içerir. Bu dönemde Batı sermayesi bütün dünyada çeşitli siyasal, iktisadi ve toplumsal kuruluşları dönüştürmüş ve kolonileştirmiştir. Fakat Osmanlı İmparatorluğu siyasal bağımsızlığını koruyarak kapitalist sermayenin etkilerini sınırlayabilme başarısını da göstermiştir (Quataert, 2017, s. 17). Dönemin en önemli gelişmesi Sanayi Devrimi neticesinde Osmanlı piyasalarının Avrupa menşeli mamul malların istilasına uğramasıdır. 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Baltalimanı Anlaşması ise bu süreci kolaylaştıran en önemli gelişmedir. Benzerleri diğer Avrupa devletleriyle de imzalanan bu anlaşmalar ile Osmanlı ekonomisinde yerli üretim çökmüş (Dinler, 2014, s. 193), bölgeler arasındaki iç bütünlük bozulmuştur. Artan dış ticaret açıkları ve yüzyıl içinde yaşanan savaşların masrafları Osmanlı ekonomisini mali bağımlılığa sürüklemiştir. Bu bağımlılık önemli siyasal sonuçları da beraberinde getirecekti. Bağımlılık ve dünya-ekonomi yaklaşımının *çevreleşme* olarak nitelediği gelişmeyle Osmanlı zayıf bir siyasal yapıya dönüşken, Avrupa ülkeleri ile ilişkilerinde edilgen bir konuma gerilemiş ve uyrukları üzerindeki hakimiyeti zayıflatmıştır (Emrence, 2016, s. 22-23). İmparatorluğun mali durumundaki bozulmanın uyruklar üzerindeki vergi yükünü ağırlaştırması beraberinde siyasal otoriteye karşı hoşnutsuzluğu da doğurmuştur. Bu tablo, Yemen, Suriye, Irak gibi Arap memleketlerinde özerklik ve bağımsızlık taleplerine neden olmuştur (İnalçık ve Özel, 1988, s. 213).

Mali çöküntü ve bağımlılık siyasal ödünleri, siyasal ödünler ise tekrar mali bağımlılık üretmek suretiyle içinden çıkılamayan bir kısır döngü meydana getirmiştir. Örneğin demir yolları inşası ekonominin ticari kapasitesini geliştirilmenin bir aracı olarak görülmüş ve yabancı sermayeye başvurulmuştur. Demir yollarının inşası bir yandan mali bağımlılığa katkı sağlarken diğer yandan bu yatırımları yapan ülkelerin imparatorluğun çeşitli bölgelerde siyasi ve iktisadi olarak etkin olmasını sağlamıştır. İmparatorluğun zayıflamasıyla önce Kuzey Afrika'daki eyaletler kaybedilmiş, bugünkü Suriye, Irak, Filistin gibi bölgeler ise sömürgeci güçlerin etki alanına girmiştir. Bir bakıma Osmanlı İmparatorluğu'nun yüzyıllarca engellediği sömürü teşebbüsleri gerçekleşmeye başlamıştır. Kuzey Afrika'dan Irak'a uzanan geniş Orta Doğu'da emperyalizmin alan bulması yukarıda bahsettiğimiz mali çöküntünün ve siyasal zayıflığın neticesi olduğu kadar, Fransız İhtilali'nin doğurduğu ulusalcı fikirlerin de bir neticesiydi. Sömürgeciliğin ve emperyalizmin bu yeni ve kullanışlı aracı özellikle Osmanlı İmparatorluğu gibi birçok etnik ve dini unsuru barındıran ülkelerin kapitalist sömürüye elverişli bir biçimde zayıflatılmasına ve parçalanmasına zemin teşkil etmiştir (Öztürk, 2010, s. 344-345). Bir bakıma İngilizlerin liberalizmi çevre ülkeleri iktisaden çözerken, Fransızların ulusalcılığı ise siyaseten çözen, tahrip eden bir işlev üstlenecekti. Sömürgeciliğin ve emperyalizmin bu yeni aracı özellikle belli bir siyasal kültüre erişmiş toplumların çözülmesi açısından oldukça kullanışlıydı. Başta İngiltere ve Fransa olmak üzere kapitalist merkezlerin bölgede kurdukları ticari bağlantılar yanında çeşitli etnik, dini ve meshebi kesimlerle kurdukları ilişkiler de önemli bir faaliyetti. İmparatorluk dağılırken küçük hesapları ile pay alma çabasına düşenler, ulusal bağımsızlık elde edeceğini zannedenler yanılacaktı. Birinci Dünya Savaşı bittiğinde bugünkü hatlarla Suriye, Filistin, Irak birer

doğrudan sömürge haline gelmiştir. Sömürge sınırlarının belirlenişinde jeopolitik, jeoekonomik ve jeokültürel faktörler dikkate alınmadan, sadece merkez ülkelerin kapitalist çıkarları ve güç dengeleri belirleyici olunca İkinci Dünya Savaşı sonrası bağımsızlıklar sınır problemlerini de beraberinde getirmiştir (Ekincikli, 2016, s. 76). Soğuk savaş döneminde aktörler değişirken bölgedeki sömürgeci motivasyonda bir değişiklik olmamıştır.

Bölgenin petrol ve doğalgaz zenginliğini ve enerji geçiş güzergahlarını kontrol etme maksadı aslında 19. yüzyıl sonlarından itibaren ortaya çıkmıştır. Bir bakıma 16. yüzyılda altın sarısı olan talanın rengi 20. yüzyılda “petrol karasına” dönüşmüştür. Bu amaca hizmet edecek zayıf devletler ise Orta Doğu'nun siyasal tablosunu teşkil edecektir. Bu bir bakıma, kapitalist sömürgeciliğin *dünya-ekonomi* yapısının gerektirdiği zayıf siyasal iktidarlar arzusunun da bir gereğidir. Orta Doğu'da genellikle antidemokratik siyasal birimlerin teşkili de dikkate değer bir başka husustur. Umumiyetle demokratik değerleri yücelten sömürgeci ülkelerin Orta Doğu'da antidemokratik yönetimleri/diktatörlükleri destekliyor olması kapitalist emperyalizmin önemseydiği tek değerlerin sermaye ve kapitalist çıkar olduğunun göstergesidir. Osmanlı döneminin bütün din, etnik unsur ve mezhepleri kapsayan, hoşgörüyü esas alan idari geleneği yerine parçalı ve birbiriyle çekişmeli siyasal bir iklim ortaya çıkmıştır. Diktatör ve çevresindeki küçük bir azınlığın iktisadi kaynakları büyük oranda sömürdüğü (iç sömürü) yapının devamı bir başka sömürgecinin askeri desteğini ve ona ödenecek diyeti gerektirmektedir. Bu diyet ülkenin petrol ve sair enerji kaynaklarının doğrudan veya dolaylı olarak merkez ülkelere aktarılmasına razı olmakla ödenmektedir. Bu ülkelerde gelir dağılımını gösteren gini katsayısının yüksekliği iktisadi vaziyetin çarpıklığının en bariz göstergesidir. Azınlık egemenliği ve diktatörlüğün varlığı bu hassas denge üzerine oturtulmuştur. Örneğin Saddam Hüseyin dönemi Irak yönetiminde Sünni azınlığın, Suriye'nin sabık yönetimi döneminde ise Şii azınlığın hakimiyeti bunun en son örneğidir.

Orta Doğu veya dünyanın diğer yerlerinde kan ve gözyaşı getiren, ülkelerin işgal ve iç çatışmalara boğulmasına neden olan petrol yaklaşık olarak yüzyıllık bir geçmişe sahiptir. Özellikle savaş sanayiinde ve imalat sanayiinde artan önemi petrolü stratejik bir konuma kavuşturmuştur. Dünyada kanıtlanmış petrol rezervlerinin %60'ı, dünya doğalgaz rezervlerinin de %40'ına yakını Orta Doğu'da bulunmaktadır (Uslu vd., 2007, s. 86,94). Batı Avrupa'nın petrol ihtiyacının %75'i bu bölgeden sağlanmaktadır. Sanayileşme açısından *çevre* özelliği gösteren Orta Doğu ülkeleri ise petrol kârlarının büyük oranda merkez ülkelere akmasına engel olamamaktadır (Deniz, 2012, s. 171).

Müstakil bir araştırma konusu olan İsrail'in Orta Doğu'da kurulması, Filistin meselesi ve bu meselenin arka planındaki Yahudi göçü de kapitalist sermayenin çıkarlarından müstakil düşünülmemesi gereken bir husustur. Yahudi sermayesinin kapitalist dünya-ekonomide sahip olduğu güç ve merkez ülkelerdeki etkinliği meselenin vücuda gelmesinin temel kaynaklarındandır. İngiliz hâkimiyeti döneminde organize edilen Yahudi göçü ve Filistin topraklarında yapay bir devlet inşası aslında Avrupa'nın kolonyalist tecrübesini aktardığı, göç mühendisliğini tatbik ettiği bir saha olmuştur. Bir anlamda, Yahudi sermayesinin gelişmiş ülkelerdeki varlığı ile ortaya çıkan bağ İsrail'i bir *koalisyon koloni* haline getirmiştir. Böylelikle hem Yahudi sorunu bir başka coğrafyaya ihraç edilmiş hem de kapitalist sermaye için güvenli bir liman sağlanmıştır. Batılı ülkelerin bunu Yahudileri çok sevdikleri için yapmadığı bir hakikattir. Rusya, İngiltere, İspanya ya da Almanya Yahudileri sürgünlere tabi tutmalarının maliyetini, yine kapitalistçe bir yaklaşımla, başka milletlere yıkmayı başarmıştır. Filistin ve Gazze sahip olduğu konum itibarıyla enerji yollarının kesiştiği bir coğrafyadır. Yaşanan sorunların kaynağında kapitalist çıkarlar ve güç dengelerinin olduğu dikkate alınmadan sağlıklı değerlendirmeler yapılması da mümkün olmayacaktır.

Sonuç

Orta Doğu ve Filistin coğrafyası yaklaşık 400 yıllık Osmanlı hakimiyeti döneminden sonra, kapitalist sömürgeci devletlerin müdahalesiyle siyasi ve iktisadi sorunlarla boğuşan bir alan haline gelmiştir. 16. yüzyıldan itibaren başlayan kapitalist sömürgecilik tehlikesine karşı bölgeyi fethetmek suretiyle sağlanan güçlü siyasal kalkan uzun bir dönem bölgenin barış içinde yaşamasını ve sömürüden korunmasını temin etmiştir. Osmanlı iktisat paradigmasının sömürgeci olmayan, yeniden

dağıtıcı işlevi siyasal sınırlar içindeki eyaletler arasında bir merkez-çevre ilişkisi meydana getirmemiştir. Vergi oranlarının makul düzeyde tutulması ve her eyaletin elde ettiği mali imkânı önemli oranda kendisi için kullanabilmesi dengeli bir iktisadi gelişmeye sebep olmuştur. Osmanlı döneminin sermayeye birikimini değil, sosyal adaleti ve insanı esas alan iktisat yaklaşımı başta Orta Doğu olmak üzere bağlı eyaletlerin iktisadi gelişimine müsait bir zemin hazırlamıştır. Tarihsel veriler Orta Doğu'nun geniş Osmanlı ortak pazarının etkisiyle bu dönemde en fazla fayda elde eden bölge olduğunu ortaya koymaktadır. Fakat daha da önemlisi bu dönem ticari kapitalizmin sömürge vahşetini engellemiş olmasıdır. Uzun hakimiyet döneminde bölgedeki toplumlar kültürel kimliklerini korudukları gibi belirli bir siyasal olgunluğa da erişmiştir denilebilir.

Avrupa'da 16. yüzyılda gelişmeye başlayan ticari kapitalizm ve onun sömürgeci anlayışı sermayeyi bütün insani değerlerden üstün gören bir iktisat anlayışıyla dünyanın birçok yerinde toplumları ve kültürleri yok etmiş, bağımlı hale getirmiştir. 19. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması ile sömürgeci devletlerin yeni hedefi özellikle Orta Doğu olmuştur. Başta petrol olmak üzere enerji kaynaklarına ve güzergahlarına hakimiyet arzusu bölgenin kapitalist sermaye açısından önemini arttırmıştır. Kontrol edilebilir küçük devletler, çeşitli dini ve etnik gruplar ise sömürgeci devletler arasındaki güç dengeleri ve çatışmaların paravanı olagelmıştır. Fakat yine de son kertede Müslüman kimliği ile tam olarak güvenilemeyecek bölge devletleri karşısında Filistin'de yapay bir Yahudi devleti kurulmuştur. İsrail kapitalist sermayenin destek hususunda ortaklaştığı bir alan olarak vücuda gelmiştir. Bu bakımdan Filistin ve İsrail meselesi yalnızca dini değil, kapitalist sermayenin çıkarlarıyla da ilgili bir mahiyet arz eder. Orta Doğu ve Filistin meselesinin bütüncül bir değerlendirmeye tabi tutulabilmesi için kapitalist uluslararası sermaye ile İsrail arasındaki bu simbiyotik bağlantıyı dikkate almak gerekir. İsrail'in özellikle Amerika ve Avrupa ülkelerinden gördüğü destek kapitalist sermayenin bileşiminde önemli bir yer tutan Yahudi sermayesiyle de ilgilidir. Dünyanın birçok ülkesinde önemli bir güce erişmiş bu sermaye yerleşik oldukları devletler ile İsrail arasında bir çıkar ilişkisi oluşturmaktadır. Elbette ki bu yaklaşım Filistin meselesinde Siyonist istilanın etkisiz olduğu anlamına gelmez.

Osmanlı dönemi tecrübesi göstermektedir ki Orta Doğu'nun ve Filistin'in huzuru ve iktisadi refahı parçalı siyasal yapılar yerine günümüz koşullarına göre formüle edilecek iktisadi ve siyasi güç birliğini gerektirmektedir. Kapitalizmin vahşi sermaye hırsı var oldukça ne Orta Doğu'daki sömürü durdurulabilir ne de Filistin meselesi çözülebilir. Mevcut antidemokratik devletler ise bu güç birliğinin önündeki en önemli engeldir. Dolayısıyla Filistin ve Orta Doğu'nun mevcut siyasi, iktisadi ve insani sorunlarını aşması şu faktörlere bağlıdır:

- Orta Doğu'da hesap verebilir demokratik yönetimlerin kurulması,
- Kapitalist sömürgeci baskıları dengeleyecek bir zeminde bölge ülkelerinin güç birliği,
- Kapitalist merkez ülkelerin sahip oldukları gücün temel kaynağı olan bilim ve teknoloji için daha fazla kaynak ayırmak. Çünkü merkez ülkeleri mevcut konuma taşıyan ve bunun devamını sağlayan en önemli faktör bilimdir; üçüncü dünya ülkelerine has gösteriş tüketimi değil. Bu sağlanmadığı müddetçe merkez-çevre ilişkisinin çevresinde olmak, biçimi ve aktörleri değişse de kaçınılmazdır.

Araştırmacıların Katkı Oranı

Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması

Çalışmada çıkar çatışması yoktur.

Kaynaklar

Baran, P. (1962). *The political economy*. Palo Alto, CA: Pelican Books.

- Bozpinar, C. (2023). Osmanlı klasik döneminde ticaret: iktisadi zihniyet. *Alanya Akademik Bakış Dergisi*, 7(2), 613-627.
- Bulut, M. (2021). *Osmanlı dünyası ve Batı ekonomisi*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Cem, İ. (1999). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. İstanbul: Can Yayınları.
- Deniz, Ş. (2012). Orta Doğu'nun yeniden inşasının yapı bozumu: Büyük Orta Doğu projesi üzerine bir analiz. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(20), 168-183.
- Diamond, J. (2010). *Tüfek, mikrop ve çelik - insan topluluklarının yazgıları*. (Ü. İnce, Çev.) Ankara: TÜBİTAK.
- Dikkaya, M., Adem, Ü. ve Deniz, Ö. (2018). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'nin iktisadi tarihi*. Ankara: Savaş Kitabevi.
- Dinler, Z. (2014). *Bölgesel iktisat*. Bursa: Ekin Kitabevi.
- Dowd, D. (2013). *Kapitalizm ve kapitalizmin iktisadı*. (C. Gerçek, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Ekincikli, M. (2016, 4-7 Mayıs). *1950'li yıllarda Türkiye'nin Orta Doğu siyaseti (Bağdat Paketi bağlamında)*. 2. Uluslararası Orta Doğu Sempozyumu, Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale. <https://kodamer.kku.edu.tr/Idari/Sayfa/Index?Sayfa=Sempozyumlar&AspxAutoDetectCookieSupport=1> adresinden 20.12.2024 tarihinde erişilmiştir.
- Emrence , C. (2016). *Osmanlı Orta Doğu'sunu yeniden düşünmek*. (G. Güven, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- et-Temîmî, A. (1999). XVI. yüzyılda Kuzey Afrika'daki Osmanlı- İspanyol mücadelesinin dini arka planı. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 12(2), 179-189.
- Ferro, M. (2002). *Sömürgecilik tarihi*. (M. Cedden, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Fidan, M. ve Kuzucu, S. (2022). Doğu Akdeniz insanlık için neden her zaman önemli olmuştur. *Uluslararası Ekonomi Ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi*, 6(15), 62-78. doi: <https://doi.org/10.58202/joecopol.1181737>
- Frank, A. G. and Gills, B. (2006). The 5,000-year world system: An interdisciplinary introduction. A. G. Frank and B. Gills (Ed.), *The world system: Five hundred years or five thousand?* in (pp. 3-55). New York: Routledge.
- Genç , M. (2010). *Osmanlı İmparatorluğu'nda devlet ve ekonomi*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gençoğlu, A. (2012). Kapitalizmin temel nitelikleri açısından emeğin konumu. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 1(1), 98-116.
- Gündüz, A. (2016). Sömürgecilik kavramı ve sömürgeci devletlerin uyguladıkları taktikler. *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*(25), 763-784.
- Güran, T. (2011). *İktisat tarihi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Habermas, J. (1981). *The theory of communicative action: Lifeworld and system : a critique of functionalist reason*. Boston: Beacon.
- Hamitoğulları, B. (1982). *Çağdaş iktisadi sistemler: Sütrüktürel ve doktrinal bir yaklaşım*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları .
- Harari, Y. (2014). *Sapiens: A brief history of humankind*. London: Vintage Books.

- Huberman, L. (1968). *Man's worldly goods: The story of the wealth of nations*. New York: Monthly Review Press.
- İnalçık, H. (2004). *Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomik ve sosyal tarihi* (Cilt 1). (H. Berktaş, Çev.). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- İnalçık, H. (2011). *Osmanlı idare ve ekonomi tarihi*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- İnalçık, H. (2012). Osmanlı döneminde Balkanlar tarihi üzerinde yeni araştırmalar. *Ankara Üniversitesi Güneydoğu Avrupa Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, 1(1), 1-10.
- İnalçık, H. ve Özel, O. (1988). Tarihî perspektif içinde Arab-Türk ilişkileri (1260-1914). *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3, 205-2014.
- Küçükcalay, A. (2005). Osmanlı'da kapitalizmin gelişmemesi tartışmaları üzerine eleştirel bir deneme. *İslami Araştırmalar Dergisi*, 18(4), 453-462.
- Mann, M. (1992). *States, war and capitalism: Studies in political sociology*. Oxford: Blackwell Publishers .
- Mantran, R. (1995). *XVI-XVIII. yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Mayer, T. (2017). *Militarism and monopoly capitalism*. Retrieved from <https://mronline.org/2017/08/01/militarism-and-monopoly-capitalism/> in 12 10, 2024.
- Mütercimler, E. (2022). *Coğrafi keşifler*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Nelson, J. (2011). *Hayatımızdaki ekonomi*. (D. Kizen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Onur, Y. B. (2023). Osmanlı Devleti' nin iktisadi olarak gerileme sebepleri – Geliri tabana yayma uygulamalarının sürece olan etkilerinin değerlendirmesi. *Uluslararası Sosyal ve Ekonomik Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 200-2024.
- Öztürk, M. (2010). Arap ülkelerinde Osmanlı idaresi. *History Studies, Orta Doğu Özel Sayısı*, 325-351.
- Öztürk, M. (2016). Osmanlı mîrî rejiminin Suriye ve Irak'ta uygulanmasının sonuçları. *Gazi Akademik Bakış*, 9(18), 1-15.
- Pamuk, Ş. (2010). *Osmanlı Türkiye iktisadi tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataert, D. (2017). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa iktisadi yayılımı ve direniş (1881-1908)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Quataerti, D. (2005). *The Ottoman Empire, 1700–1922*. New York: Cambridge University Press.
- Rodinson, M. (1973). *Islam and capitalism*. New York: Pantheon Books.
- Sayar, A. G. (2008). *Osmanlıdan 21. yüzyıla ekonomik, kültürel ve devlet felsefesine ait değişmeler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sayar, A. G. (2009). *Osmanlı iktisat düşüncesinin çağdaşlaşması*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Sevinç, N. (1992). *Osmanlı'nın yükseliş ve çöküşü*. İstanbul: Burak Yayınevi.
- Sombart, W. (2016). *Yahudiler ve modern kapitalizm*. (S. Gürses, Çev.) İstanbul: Küre Yayınları.
- Şenel, A. (2024). Irk-ırkçılık-sömürgecilik-emperyalizm ve sınıf bağlantıları. *Toplum ve Hekim*, 39(3), 165-183.

- Tabakoğlu, A. (2010). *Türkiye iktisat tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tabakoğlu, A. (2016). *Osmanlı mali tarihi*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Tuğluca, M. (2014). Osmanlı hukukunun yeniden üretiminde Balkan fetihleri ve istimâlet politikası. *Studies of The Ottoman Domain*, 4(6), 21-38.
- Ülgener, S. (2006). *İktisadi çözümlenin ahlak ve zihniyet dünyası*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Wallerstein , I. (1979). Ottoman Empire and capitalist world-economy: Some questions for research. *Review (Fernand Braudel Center)*, 2(3), 389-398.
- Wallerstein, İ. (2006a). World system versus world-systems. A. G. Frank and B. Gills (Ed.), *The world system: Five hundred years or five thousand?* in (pp. 292-296). New York: Routledge.
- Wallerstein, I. (2006b). *World-systems analysis*. Durham: Duke University Press.
- Weber, M. (2005). *The Protestant ethic and the spirit of capitalism*. (T. Parsons, Çev.). New York: Routledge.

Extended Abstract

Introduction

Understanding the political and economic problems faced by Palestine, Syria, and other states that make up today's Middle East from a holistic perspective requires analyzing the region's historical development. Understanding the economic paradigm on which the Ottoman Empire, which established dominance in the Middle East for approximately 400 years, and Western capitalism, which established colonial relationships with the region's countries from the first quarter of the 20th century, is based will increase the accuracy of the analysis to be conducted. In this study, the reflection of the economic paradigm on which the Ottoman Empire was based on the economic and political structure of the region was first examined. Later, the reflection of the economic paradigm of Western capitalism on peripheral countries and its colonial understanding, as well as its approaches to the Middle East after the 19th century, have been examined. In the study, the relationship between Western capitalism and other countries is examined within the framework of dependency theory and the center-periphery model, revealing how it caused devastation in peripheral countries and how this historical experience transformed with the weakening of the Ottoman Empire and spread to the Middle East, thereby identifying the fact that capitalist interests lie behind today's political and humanitarian drama. The Middle East's historical significance as a major crossroads of trade routes and its current status as a host of significant energy resources and energy transit routes, particularly oil, have been determinants of Western capitalists' political stances. Without understanding and overcoming this capitalist mentality, it does not seem possible to resolve the problems of the Middle East.

Method

In the study, the relationship between Western capitalism and other countries was examined through the comparative historical analysis method within the framework of dependency theory and the center-periphery model; the data obtained through literature review were interpreted in light of current developments. The relationship established by Western European capitalism with other countries has been examined within the framework of Wallerstein's world-economy theory and the core-periphery model, but the relationship with the provinces within the political borders of the Ottoman Empire has been evaluated within a different framework based on the core-periphery model.

Findings

As a result of the research, it has been determined that the economic paradigm possessed by each civilization defines the framework of its economic relations with other countries. The non-capitalist, consumer-oriented economic paradigm of the Ottoman Empire ensured a more equitable distribution of both individual and regional income. The miri land regime, the Ahi guild system, and state interventionism have been observed to ensure a fair distribution of individual and regional income. The taxes collected by the empire from its vassal provinces were applied at rates that were quite low compared to its contemporaries. These modest tax rates applied have, in a way, been a factor in maintaining the economic integrity of the societies under the political umbrella. The Empire implemented policies that ensured the integration of social groups in the provinces with the state, facilitating their participation in political and economic processes. This reflects an understanding that is distant from the metropolitan-colonial relationship established by Capitalism with peripheral countries.

The process of expanding the Ottoman Empire's sphere of sovereignty was based on a policy called "İstimâlet (winning hearts)." This was a means of bringing the state and people of the conquered countries closer to the Ottoman administration and binding them, and in this method, the methods of pressure and repression applied by capitalism in the colonies were not involved. Especially the search for new markets, the effort to procure raw materials cheaply, and the mercantilist trade process constitute the fundamental motivation for the colonial policies of Western capitalism that will affect

the "peripheral" countries. A strong militarism accompanies the economic relations established by capitalist countries with peripheral countries. The military power or militarist approach accompanying capitalism is also a means of removing the obstacles to its exploitation, as well as countering the anti-capitalist processes that will develop against the resulting economic inequalities and exploitation.

Another factor from which capitalism derives power in the exploitation process is racism. This mental infrastructure, serving the ideological and economic interests of the bourgeoisie, functioned to justify the extreme exploitation of slave labor and, when necessary, the extermination of others. The colonialism of capitalism originating from Western Europe, which would resonate into the present day, began in the 16th century. The 19th century includes the developments of the process in which the Ottoman Empire was intensely exposed to the effects of capitalist expansionism, transforming from a world empire into a peripheral country. With the weakening of the Ottoman Empire in the 19th century, the new target of colonial powers became especially the Middle East. With the weakening of the Empire, the provinces in North Africa were lost first, and regions such as present-day Syria, Iraq, and Palestine came under the influence of colonial powers.

Conclusion, Discussion and Recommendations

The geography of the Middle East and Palestine, after approximately 400 years of Ottoman rule, has become an area struggling with political and economic issues due to the intervention of capitalist colonial states. The desire to dominate energy resources and routes, especially oil, has increased the region's importance from the perspective of capitalist capital. Controllable small states and various religious and ethnic groups have served as a facade for the power balances and conflicts between colonial states.

The establishment of Israel in the Middle East, the Palestinian issue, and the Jewish migration behind this issue should not be considered independently from the interests of capitalist capital. The power of Jewish capital in the capitalist world economy and its influence in central countries are among the fundamental sources of the emergence of the issue. The organized Jewish migration during the period of British rule and the construction of an artificial state in the lands of Palestine were, in fact, an initiative through which Europe transferred its colonialist experience and implemented migration engineering. In a sense, the power and connections of Jewish capital in developed countries have also made Israel a coalition colony. Thus, both the Jewish question was exported to another geography, and a safe haven was provided for capitalist capital. In a way, Russia, England, Spain, and Germany managed to impose the cost of exiling the Jews on other nations, again with a capitalist approach.

The experience of the Ottoman period shows that the peace and economic prosperity of the Middle East and Palestine require an economic and political power union formulated according to contemporary conditions, rather than fragmented political structures. As long as the wild capitalistic greed of capitalism exists, neither can the exploitation in the Middle East be stopped nor can the Palestinian issue be resolved. The existing undemocratic states, however, are the most significant obstacle to this unity of power. Therefore, overcoming the current political, economic, and humanitarian issues in Palestine and the Middle East depends on the following factors:

- The establishment of accountable democratic governance in the Middle East,
- A power alliance of regional countries on a ground that will balance capitalist colonialist pressures,
- Allocating more resources to science and technology, which are the fundamental sources of power for capitalist core countries. Because the most important factor that has brought the central countries to their current position and ensures its continuation is science; not the ostentatious consumption characteristic of third-world countries. As long as this is not achieved, being on the periphery of the center-periphery relationship, regardless of its form and actors, is inevitable.